

УДК 711.364.122.5

Габрель Михайло,
Київський національний університет будівництва і архітектури**СУБУРБАНІЗАЦІЯ ПРИМІСЬКОГО ПРОСТОРУ ЛЬВОВА.
ПРОБЛЕМИ ТА ЛАНДШАФТНО-ПЛАНУВАЛЬНА
ІНТЕГРАЦІЯ ПРИРОДНОЇ СИСТЕМИ**

Розглянуто природні умови Львівської агломерації та процес поширення явищ субурбанізації для обґрунтування заходів охорони, організації та інтегрування природних комплексів.

У процесі свого розвитку міста поширювались територіально і збільшували кількість мешканців, творили сформований простір, що характеризується високою інтенсивністю забудови, розвинутою соціальною та технічною інфраструктурою, значною зміною природного середовища. Цей процес називається урбанізацією (у просторовому сенсі). Проте до ХХ ст. темпи їх розвитку, зокрема експансії міст на приміські території, що називається субурбанізацією, були значно менші, ніж в останні 60 років. Цей процес з особливою динамічністю проявився у світі після Другої світової війни, а в Україні — в останні два десятиліття, у зв'язку з розвитком автомобільного транспорту, транспортних комунікацій, покращання умов життя мешканців, змінами в промисловості (тенденції до розміщення підприємств поблизу кільцевих та вильотних доріг), а також будівництва великих торгових центрів на околицях міст.

У сучасних дослідженнях явищ субурбанізації важливим є спосіб освоєння та забудови нових територій (домінує низька щільність забудови, бракує цільності, нерівномірність освоєння територій, великі віддалі між різними формами загосподарювання територій) і намагання отримати ефекти від цього явища шляхом впровадження системного ладу і просторового впорядкування означених явищ. В умовах України це явище в таких формах, як воно відбувається, слід трактувати як шкідливе, а його негативні наслідки проявляються в просторовій, економічній і соціальній сферах.

У просторовій сфері відбувається деградація цінних сільських територій і орних земель, природних, культурних та рекреаційних ландшафтів. Проявом цього процесу є виділення щораз нових територій на дороги та комунікаційну інфраструктуру, що пов'язується з погіршенням стану природного середовища. В економічному аспекті настає деградація центральних міст, їх обезлюднення та зменшення доходу у зв'язку зі зміною місць оплати податків. Відбувається збільшення витрат родин у зв'язку зі зростанням віддалі доїзду до праці; зростають витрати підприємств, не завжди вигідно розташованих у приміській зоні

стосовно транспортних сполучень: підвищуються витрати на створення та розбудову суспільної та технічної інфраструктури, а також пов'язаних з ними послуг. У соціальній сфері процес приводить до поляризації суспільства, браку сусідських контактів та конфліктів між місцевими мешканцями та новоприбулими. Окрім того, до негативних явищ субурбанізації можна віднести: видовження доїздів, що забирає час, який можна присвятити праці чи родині, деградація торгівлі всередині міста, коли малі магазини не витримують конкуренції супермаркетів, посилюється упадок старих частин, знижується інвестиційна привабливість, погіршуються їх ландшафтні характеристики — залишені підприємства, магазини тощо.

На сьогодні найбільший досвід дослідження та регулювання «розливу» міст мають Сполучені Штати Америки, на території яких це явище набуло патологічних форм. У нашій країні явища не мають такої динаміки, але мала їх дослідженість і нерегульованість обумовлює стан, близький до патології. Необхідно наголосити на позиції автора, яка полягає в тому, що сам територіальний ріст міст, якщо він відбувається в організований і регульований спосіб, з пошануванням природи і ефективним використанням просторових ресурсів — не є негативним процесом. Тільки коли він відбувається хаотично і розפורшено, виявляються всі його негативні явища.

Території агломерації, якщо їх виділити з ширшого контексту природних умов, щоб зберегти екологічну рівновагу, вимагають заходів ландшафтно-планувального впорядкування та просторової інтеграції природної системи. Ця система супроводжується передусім екологічними функціями для регіону. Не заперечуючи потреби і сенсу змін, які відбуваються на цих територіях в умовах глобалізації, окреслимо вимогу збереження екологічної стійкості всієї урбанізованої системи як в історичних умовах, так і на майбутнє.

У статті розглянуто природні умови Львівської агломерації, поширення явищ субурбанізації для обґрунтування заходів охорони, організації та інтегрування природних комплексів. Процеси урбанізації, які відбуваються на територіях, наближених до великих міст, у пострадянській період недостатньо досліджуються у вітчизняній урбаністичній науці. Серед найважливіших досліджень в Україні можна виділити праці Ю.М. Білоконя, Є.С. Куця, Ш. Ібатуліна [1, 10, 11]. Упродовж тривалого часу автор даної публікації веде дослідження явища субурбанізації у Львівській області — зміни в сільській місцевості, на рекреаційних територіях та в малих містах приміської зони в нових умовах та змін відносин Львова з прилеглими територіями [2–8].

Виклад матеріалу. I. Природна система агломерацій — теоретичні передумови охорони та інтеграції. Природні умови простору являються важливою складовою агломерації. Територія агломерації підлягає динамічним суспі-

льно-економічним процесам, а її просторову структуру творять елементи природного середовища, натуральні або змінені діяльністю людини. Творять вони тією чи іншою мірою скелет природничої системи, необхідної для дотримання економічної рівноваги та забезпечення потрібних суспільних потреб. Природна система агломерації виконує функції біологічну, проживання, рекреаційну та естетичну, без яких складно говорити про гармонійний розвиток територій.

У сьогоденні умовах зростає значення природних ресурсів у добробуті людини та в умовах її життєдіяльності. Місто-центр стимулює суспільно-економічні зміни в агломерації, але в економічному та екологічному відношеннях воно залежить від надходження енергії та речовини ззовні і є схоже до екосистем, в яких відбувається приплив енергії та рух матерії. Кожне місто має в своїй просторовій структурі ті чи інші неоднаковою мірою змінені природні елементи, які творять мозаїчну, острівну, смугову чи іншу структури. З екологічної точки зору найкориснішими є смугові структури (поєднані і цілісні) щодо виконання своїх функцій. Природна система міста виходить за його адміністративні межі, а відповідно, її організація передбачає організаційні дії як всередині міста, так і в масштабі цілої агломерації. При цьому умовою є взаємна адаптація та узгодження концепцій просторової організації цих систем. Внутріміську природну систему творять зелені території, долини річок та інші відкриті (незабудовані) території. Оскільки зелені насадження відіграють багатофункціональну роль (кліматичну, охоронну, ізоляційну, естетичну тощо), їх значення є вирішальним.

Інше важливе завдання, що вимагає розв'язку в контексті інтеграції природної системи агломерації, — визначення напрямів і меж для процесів субурбанізації, а також охорони природних комплексів на територіях вже зурбанізованих. Окрім того, суттєвими є контроль за урбанізацією, визначення архітектурно-урбаністичних стандартів для організації територій агломерації. Елементи, що зміцнюють та інтегрують природний каркас агломерації, є території охоронних комплексів, які мають найвищі природні властивості й охороняються законом.

II. Природні умови розвитку Львівської агломерації. Територія Львівської області формується під впливом різноманітних чинників, окремі з яких коротко охарактеризуємо [9].

а) Форма поверхні Львівської агломерації (ЛА). Територію агломерації майже навпіл розділяє підвищення Поділля і Розточчя від смт Івано-Франкове до Львова, і далі в напрямку м. Бібрка. Більшу частину Давидівського пасма та Розточчя займають ліси (майже 50%), значну площу — ліси і болота. Найбільш підвищені її частини — Розточчя (до 397 м), Гологори (до 471 м) та Вороняки (до 440 м). Тут розвинуті карстові форми рельєфу.

б) Поверхневі й ґрунтові води. Більші річки регіону знаходяться поза межами ЛА, агломерація ж характеризується слабким забезпеченням поверхневими водами. Це пов'язано з розміщенням Львова (а відповідно, й агломерації) на великому Європейському вододілі, що розділяє басейн Чорного та Балтійського морів. На околицях міста беруть початок річки Полтва (притока Західного Бугу) та Зубра (притока Дністра). Тут утворено невеликі озера та ставки.

в) Ліси та зелені території. Лісові комплекси займають близько 17,0% території агломерації. Природна рослинність представлена лісовими, лучними та болотистими утвореннями. Ліси — широколистяні, мішані й хвойні.

г) Сільськогосподарські угіддя виступають домінуючою формою загосподарювання території. У північній частині агломерації переважають дерново-підзолисті ґрунти, в східній — чорноземи, але домінують сірі лісові.

д) Форми охорони природи Львівської агломерації. У межах ЛА знаходяться регіональні ландшафтні парки, резервати природи тощо. В області 400 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, у т.ч. заповідник Розточчя, що виходить на територію Львівської агломерації, а також регіональний ландшафтний парк Знесіння, заповідні урочища та численні пам'ятки архітектури. Території, які охороняються, на жаль, не творять цілісної і взаємопов'язаної системи як у межах агломерації, так і поза її межами. Характерно, що вони утворюють систему острівців, розташованих ізольовано, і не творять розвинутого зв'язку з природною системою регіону.

Таким чином, природна система Львівської агломерації з погляду умов розвитку міста та агломерації є специфічною, оскільки розташування такого великого міста на височинах великого Європейського вододілу відрізняється від типових умов локалізації великих міст на берегах морів, озер чи річок. Динамічний процес розвитку Львова, процеси урбанізації та субурбанізації обумовили послаблення природного середовища агломерації.

Таким чином, природна система Львівської агломерації з погляду умов розвитку міста та агломерації є специфічною, оскільки розташування такого великого міста на височинах великого Європейського вододілу відрізняється від типових умов локалізації великих міст на берегах морів, озер чи великих річок. В таких умовах динамічний процес розвитку Львова, процеси урбанізації та субурбанізації обумовлюють гостріше послаблення природного середовища агломерації.

III. Характеристика явищ субурбанізації у Львівській агломерації. Львівська агломерація включає, окрім Львова, чотири сільських адміністративних райони — Пустомитівський, Городоцький, Жовківський та Кам'янсько-Бузький, охоплює територію близько 3 тис. кв. км. В її межах для визначення масштабу і напрямів процесу субурбанізації аналізовано дані про виділення ді-

лянок під забудову, вилучення їх з сільськогосподарського ужитку та кількість дозволів на забудову. І хоч дані стосуються перших років незалежності України, це був період найдинамічнішого виділення ділянок і процесів субурбанізації, що і заклало тенденцію і напрями на наступні роки. У результаті цих процесів зріс попит на землі для забудови. Беручи до уваги величину територій, що виділені під будівництво, можемо виокремити чотири категорії сільських (селищних) рад: найбільша (понад 100 га) — Винники, Брюховичі, Дубляни, Сокильники, Оброшино. Це території, на яких спостерігається активна інвестиційна діяльність, пов'язана з будівництвом житлових однородинних будинків, розвиваються промислові об'єкти (логістичні центри). До наступної групи належать сільради, де виділено від 70 до 100 га — сюди увійшли поселення і сільради, розташовані на всіх напрямках від Львова. До третьої групи відносяться громади, де виділено від 20 до 70 га на нові цілі субурбанізації. Остання група — з найменшою поверхнею (до 20 га).

Керуючись означеним критерієм, можна встановити, що найбільший масштаб змін відбувається у містах і сільрадах, що межують зі Львовом. Особливо виділяються тут Винники, Брюховичі, Дубляни. Слід підкреслити, що йдеться про ділянки, виділені під забудову; звичайно, не всі вони забудовані, а на більшості навіть не розпочалася забудова.

Систему розселення в межах агломерації формує понад 200 населених пунктів, 109 з яких розташовані в Пустомитівському районі. Явища субурбанізації пов'язуються зі складною системою розселення, насамперед найближчої до Львова зони, та з містами агломерації, а також складеною транспортною мережею. Спостерігається централізація транспортних комунікацій на Львів при зменшенні щільності доріг у північному напрямку.

Додатковим чинником, що вплинув на характер змін, є те, що ці сільради займають атракційні в природному відношенні території. Тут знаходяться території охорони природи та унікальні рекреаційні комплекси. На ділянках з меншим рівнем субурбанізації гірші умови комунікаційних сполучень зі Львовом і менш атракційне оточення.

IV. Інтеграція природної системи агломерації. Розроблена Схема планування території Львівської області (2010), як і оновлений генплан Львова (2009 р.) творять умови оптимальної організації природної системи Львівської агломерації. Головними чинниками, що інтегрують природні елементи, будуть існуючі й проєктовані природоохоронні об'єкти, діяльність з рекультивації порушених територій та денатуралізації зелених територій і долин рік. У Схемі пропонуються розширення природоохоронних територій, у т.ч. і в межах Львівської агломерації. Належить розширити межі та збільшити території у два рази. Як показує аналіз, для цього існують умови.

Доцільно розширити території оточення парків та природоохоронних об'єктів, які б виконували буферну функцію, а також виступали елементами, що інтегрують природоохоронні системи.

Головною моделлю організації природних територій агломерації та їх охорони є інтегральне поєднання природних систем міста, приміської і зовнішньої зон. Основою цієї системи є діаметр з північно-західного в південно-східному напрямку, що проходить через Львів (сади та парки Львова, зокрема Високого Замку та Кортумової гори).

Організація і об'єднання природного середовища має важливе значення як екологічне, так і соціальне. При цьому слід виділити наступне:

- визначальним чинником дезінтеграції природного середовища агломерації і таким, що в сьогоденні умовах створює проблеми його інтеграції, є динамічний темп територіального розвитку Львова і «поглинання» містом оточення;
- природна система ЛА (як всередині міста, так і в межах його оточення) характеризується мозаїчною структурою та островним розміщенням лісових масивів;
- виразним елементом природного середовища агломерації, його природним «хребтом» є пасмо заліснених підвищень, що простягаються з північного-заходу на південний-схід;
- долини невеликих річок, що малоінтенсивно загосподарьовані при їх відповідній денатуралізації створюють у майбутньому простори інтеграції природної системи агломерації. Це обумовлено специфічною структурою річкової мережі в просторі агломерації — радіальний, відцентричний характер невеликих річок, що обумовлює також потребу охорони річкових долин, у т.ч. і їх ренатуралізації;
- на природний потенціал ЛА важливий вплив мають ландшафтно-урбаністичні утворення садово-городніх та дачних кооперативів, які змінили первинний характер значної частини приміських ландшафтів, але сьогодні творять його важливий природний елемент і мають бути збережені;
- обов'язкове збільшення та охорона лісових масивів і озелених територій шляхом посадки нових дерев та закладання нових парків як у місті, так і в межах його близького оточення, зокрема на порушених територіях;
- дезінтегруючим чинником природного середовища є прикордонне розташування області, наявність багатьох міст, що творять транспортні вузли, реалізація державної політики розбудови транспортних комунікацій та створення нових переходів зі зв'язками в глибину держави. Це призведе до збільшення «посічення» території агломерації на відособлені природні фрагменти;
- розвиток різних форм туризму та рекреації в межах агломерації має відбуватися на основі вже сформованих осередків, а також рекультивованих попромислових територій;

- важливою є раціональна структура організації процесу урбанізації як у межах Львова, так і приміської зони, де обов'язкова вимога створення громадських озелених територій. Сам інтенсивний процес урбанізації має зосередитись на осі, перпендикулярній до існуючого природного «хребта» агломерації.

Висновки. Інтеграція природної системи агломерації має бути трактована як вихідна умова комплексної інтеграції простору агломерації, як умова виконання природною системою визначених їй функцій. На сьогоdnішньому етапі для ландшафтно-просторової організації Львівської агломерації слід опрацювати її проект, здійснити відповідні адміністративно-правові регулювання (місцеві правила забудови та використання території агломерації), що створить відповідні рамкові умови охорони природних комплексів та ведення урбаністичної діяльності.

Місто-центр і його мешканці задають ритм соціальних та економічних змін у цілій агломерації. Проте соціально-господарські пріоритети обумовлюють недооцінку природних умов, дезінтеграцію природні системи регіону. З метою охорони природного потенціалу агломерації слід уникати невдалої інтеграції чи дезінтеграції процесів урбанізації, що виявляє негативні соціальні, економічні, екологічні та архітектурно-урбаністичні наслідки.

Аналіз конфліктів у Львівській агломерації вказує на те, що їх поява може негативно вплинути на розвиток агломераційних функцій та на всі процеси в її межах. З погляду організації природного простору значні конфлікти викликані розбудовою комунікаційної інфраструктури. Модернізації комунікаційної системи Львова, включення регіону в транзитні транспортні мережі має враховувати і вимоги транспортного обслуговування агломерації, тоді легше вдасться «обґрунтувати» негативні наслідки (а при можливості і їх мінімізувати) для природної системи регіону.

Інша проблема, що ускладнює екологічну ситуацію, — існуюче сміттєзвалище Львова, розташоване в його приміській зоні, залишається невирішеною, у т.ч. через непрофесійні підходи до її вирішення. Суперечка про розміщення сміттєпереробного заводу триває досі, але в умовах втраченого шансу вирішення цієї проблеми при підготовці Львова до «Євро-2012» не слід очікувати змін ситуації на краще в найближчі роки.

Використана література

1. Білоконь Ю. М. Управління розвитком територій (планувальні аспекти) / Білоконь Ю. М. ; за ред. І. О. Фоміна. — К. : Укрархбудінформ, 2002. — 148 с.
2. Габрель М. Суспільно-морфологічні зміни Львова в пострадянський період / Михайло Габрель // Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб. — К. : КНУБА, 2008. — № 29. — С. 61–72.

3. Габрель М. Просторові зміни в міських поселеннях Львівської агломерації в умовах постсоціалістичних трансформацій / Михайло Габрель // Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб. — К. : КНУБА, 2008. — № 30. — С. 52–61.
4. Габрель М. Земельні відносини в містобудівному проектуванні / Михайло Габрель // Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб. — К. : КНУБА, 2008. — № 31. — С. 73–84.
5. Габрель М. Просторова структура нового житлового будівництва у Львівській агломерації / Михайло Габрель // Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб. — К. : КНУБА, 2009. — № 32. — С. 141–148.
6. Габрель М. Урбаністичні процеси на відпочинкових територіях приміської зони м. Львова / Михайло Габрель // Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб. — К. : КНУБА, 2009. — № 35. — С. 95–105.
7. Габрель М. Становлення та розвиток Львова як центру регіону / Михайло Габрель // Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб. — К. : КНУБА, 2010. — № 36. — С. 83–91.
8. Габрель М. Методичні вимоги та механізми реалізації схеми планування території Львівської області : стаття підготовлена за матеріалами доповіді на науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи розвитку міст України. — [Ужгород, 20 – 23 травня 2010 року] / Михайло Габрель // Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб. — К. : КНУБА, 2010. — № 37. — С. 100–113.
9. Географічна енциклопедія України : в 3-х тт. / Ред. кол. : ... О. М. Маринич (відпов. ред.) та ін. — К. : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. — Т. 2. — 480 с.
10. Ібатулін Ш. І. Капіталізація земель приміських зон великих міст: теорія, методологія, практика / Ш. І. Ібатулін. — К.: НАУ, 2007. — 260 с.
11. Куць Є. С. Урбанізовані території: методологія та практика планування і управління / Є. С. Куць, С. В. Куць. — К. : НДПІ містобудування, 2003. — 252 с.

Аннотація.

В статье рассмотрены естественные условия Львовской агломерации, распространения явлений субурбанизации для обоснования мероприятий охраны, организации и интегрирования естественных комплексов.

Annotation

The natural terms of the Lvov agglomeration are considered in the article, raspro-straneniya phenomena suburbanization for the ground of measures of guard, organization and integration of natural complexes.